

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет педагогічної освіти
Кафедра дошкільної і спеціальної освіти**

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИКО-
ФОНЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ
НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ**

Кваліфікаційна робота студентки
групи СОм-24
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Пінчук Римми Вікторівни
Керівник: проф., д. пед. н. Ковшар О.В

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	8
1.1 Поняття та структура фонетико-фонематичної компетентності	8
1.2. Особливості мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення.....	13
1.3. Педагогічні умови формування фонетико-фонематичної компетентності..	15
Висновки до першого розділу.....	20
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ	24
2.1 Вплив педагогічних умов на ефективність формування фонетико- фонематичної компетентності у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення	24
2.2. Зміст роботи з формування фонетико-фонематичної компетентності в дітей із загальним недорозвиненням мовлення	27
2.3. Визначення ефективності системи логопедичної роботи з формування фонетико-фонематичної компетентності в дітей із загальним недорозвиненням мовлення	31
Висновки до другого розділу.....	35
ВИСНОВОК.....	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	41
ДОДАТКИ	46
Додаток А.....	46
Додаток Б	51
Додаток В.....	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Мовленнєва функція є однією з провідних психічних функцій людини, оскільки забезпечує можливість повноцінної соціальної взаємодії та когнітивного розвитку. Оволодіння мовленнєвим спілкуванням створює умови для формування специфічних соціальних контактів, у межах яких дитина уточнює уявлення про навколишній світ і засвоює нові форми його відображення. Розвиток мовлення сприяє становленню навичок усвідомлення власних дій, планування та регуляції поведінки, що підкреслюється в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. Водночас Базовий компонент дошкільної освіти, Державний стандарт початкової освіти визначає мовленнєву компетентність як ключову складову розвитку дитини. Так, Базовий компонент дошкільної освіти зазначає фонетичну компетентність, як базову. В освітньому напрямі і «Мовлення дитини» формування фонетичної компетентності передбачає, що дитина повинна: чітко вимовляти всі звуки рідної мови (дотримуючись орфоепії); розрізняти фонеми завдяки розвиненому фонематичному слуху; ефективно використовувати засоби виразності (мовні й немовні); володіти звуковим аналізом слів та усвідомлювати їхній звуковий склад [2]. Як зазначено в дослідженнях Г. Лопатіної, А.Ткаченко, Ю.Філічевої, Г.Чіркіної порушення мовленнєвого розвитку впливають на всі аспекти діяльності та поведінки дитини, спричиняючи вторинні труднощі у формуванні пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери. Ці розлади ускладнюють комунікацію з оточенням та формують поведінкові проблеми. На нормативному рівні необхідність раннього виявлення та корекції мовленнєвих порушень підкреслюється у Законах України «Про освіту» (2017) та «Про дошкільну освіту» (2024), а також у Концепції «Нова українська школа» (2016).

Мовленнєва функція посідає ключове місце серед психічних процесів людини. Засвоєння мовленнєвого спілкування забезпечує умови для формування специфічних соціальних контактів, завдяки яким у дитини

виникають, уточнюються й збагачуються уявлення про навколишній світ, удосконалюються способи його відображення.

Базовий компонент дошкільної освіти ставить завдання, щодо розвитку мовлення дошкільників: «оволодіння чіткою вимовою всіх звуків рідної мови і звукосполучень відповідно до орфоепічних норм; дитина повинна мати розвинений фонематичний слух, що дозволяє диференціювати фонemi; оволодіває мовними і немовними засобами виразності та прийомами звукового аналізу слів; усвідомлювати звуковий склад рідної мови»[2]. Оволодіння мовленням сприяє розвитку здатності до усвідомлення власних дій, планування та регуляції поведінки. Саме мовленнєва взаємодія створює підґрунтя для становлення різних видів діяльності та включення дитини у спільну працю.

Порушення мовлення тією чи іншою мірою (залежно від їх характеру й ступеня вираженості) впливають на поведінку та діяльність дитини, відображаючись на загальному психічному розвитку. Такі труднощі ускладнюють комунікацію з оточенням, можуть зумовлювати порушення пізнавальних процесів, негативно позначатися на емоційно-вольовій сфері. Нерідко мовленнєві розлади спричиняють появу цілої низки вторинних відхилень, що формують комплексну картину аномального розвитку.

Загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ) є однією з найпоширеніших мовленнєвих патологій у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, що підтверджує актуальність пошуку ефективних методів корекції. Повноцінний розвиток мовлення є необхідною умовою для успішної соціалізації та інтеграції дитини з особливими освітніми потребами в суспільство.

Фонетико-фонематична компетентність є фундаментальною складовою мовленнєвої системи. Її порушення негативно впливає на всі аспекти мовлення (лексику, граматику) і спілкування в цілому. Недостатній рівень розвитку фонетико-фонематичної компетентності часто призводить до труднощів у оволодінні письмом та читанням (дислексії, дисграфії), що критично важливо для успішного навчання в школі. За твердженням Ю.Рибцун, фонетико-

фонематична компетентність — це здатність дитини правильно сприймати, диференціювати та відтворювати звуки мови, користуватися ними в мовленні відповідно до норм рідної мови. Вона охоплює фонематичний слух, фонематичне сприймання, артикуляційну моторику, уміння виконувати звуковий аналіз і синтез[27].

Незважаючи на існуючі дослідження, все ще існує потреба в розробці та вдосконаленні інноваційних, науково обґрунтованих корекційних методик, які б відповідали сучасним освітнім стандартам та індивідуальним потребам дітей із ЗНМ. Уважаємо, що дослідження, спрямоване на розробку ефективних шляхів формування фонетико-фонематичної компетентності в дітей із ЗНМ, є своєчасним і має велике теоретичне та практичне значення.

У дітей із ЗНМ спостерігаються значні труднощі у сприйманні, розрізненні та відтворенні звуків рідної мови, що ускладнює розвиток зв'язного мовлення, засвоєння грамоти та навчання в цілому. Отже, формування фонетико-фонематичної компетенції в дітей із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) є однією з ключових у сучасній логопедії, базовою умовою активного розвитку мовлення дитини, оволодіння грамотою, а в подальшому ефективного навчання дитини. Більшість науковців, що вивчали особливості мовленнєвого розвитку дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (К.Гетьманський, Н. Жукова, Г. Каше, Р.Левіна, О.Мастюкова, А. Нікашина, Л.Спірова, В.Тарасун, Т. Філічева, Г.Чіркїна, А. Ястребова) неодноразово вказували на проблеми в організації процесу оволодіння навичками усного мовлення дитини.

Таким чином, вивчення ефективних форм, методів і прийомів формування фонетико-фонематичної компетентності у дітей із ЗНМ має важливе теоретичне та прикладне значення: воно сприятиме підвищенню якості логопедичної допомоги, покращенню освітньої діяльності та соціальної адаптації таких дітей.

Мета дослідження організація освітнього процесу з розвитку фонетико-фонематичної компетентності дітей дошкільного віку.

Об'єкт дослідження — процес формування фонетико-фонематичної компетентності у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ).

Предметом дослідження є практичне обґрунтування педагогічних умов формування фонетико-фонематичної компетентності у дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Завдання дослідження :

1. Проаналізувати основні теоретичні поняття дослідження: «загальне недорозвинення мовлення», «фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення», «фонетико-фонематична компетентність», структура фонетико-фонематичної компетентності.
2. Дослідити педагогічні умови формування фонетико-фонематичної компетентності у дітей із ЗНМ:
 - використання ігрових методів для формування фонетико-фонематичної компетентності;
 - створення ефективного мовленнєвого середовища;
 - партнерська взаємодія вчителя-логопеда, асистента вихователя, вихователя та батьків дітей в організації корекційно-розвиткової діяльності з формування фонетико-фонематичної компетентності у дітей із ЗНМ.
3. Укласти збірку дидактичних ігор з формування фонетико-фонематичної компетентності у дітей із ЗНМ

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, бібліографічно-описовий, узагальнення), емпіричні (аналіз продуктів діяльності, аналіз документації, аналіз педагогічного досвіду).

Практичне значення одержаних результатів: в кваліфікаційній роботі представлений дидактичний матеріал - упорядкований комплект дидактичних ігор та вправ з корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення та формування фонетико-фонематичної компетентності- може бути використаний у корекційно-розвитковій роботі

вчителів-логопедів та вихователів логопедичних груп, студентів спеціальності А 2 та А 8 під час проходження виробничої практики.

Апробація результатів дослідження: результати дослідження були представлені на IX Міжнародній студентська науковій конференції «Актуальні питання та перспективи проведення наукових досліджень», 28 листопада 2025 р. м. Рівне, Україна

Публікації: за результатами дослідження була публікація Пінчук Р. Педагогічні засади формування фонетико-фонематичної компетентності і дітей із загальним недорозвитком мовлення. *IX Міжнародній студентська науковій конференції Актуальні питання та перспективи проведення наукових досліджень*, 28 листопада 2025 р. м. Рівне, Україна

Структура роботи: вступ, два розділи, висновки з кожного розділу, загальні висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг роботи – 56 с.

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

1.1. Поняття та структура фонетико-фонематичної компетентності

Однією з основоположних проблем сучасної дошкільної лінгводидактики є мовленнєвий розвиток дітей дошкільного віку. У контексті формування загальної мовленнєвої компетентності, фонетико-фонематична компетентність набуває виняткового значення. Вона є необхідною умовою для правильного засвоєння мови та вимагає пильної уваги до її дослідження. Важливість цього питання підкріплена осевними документами освітньої політики України, зокрема Національною доктриною, програмою «Освіта», Законом України «Про дошкільну освіту».

Розвиток мовлення у дошкільному віці є фундаментальною основою для становлення всієї особистості дитини, її інтелекту, соціалізації та психоемоційної сфери. Це не лише засіб спілкування, а й ключовий механізм пізнання світу та самого себе. Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) є складним мовленнєвим порушенням, при якому у дитини з нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом порушується формування всіх

компонентів мовленнєвої системи, що охоплює як її звукову, так і смислову сторони [36].

Науковий підхід до проблеми ЗНМ ґрунтується на детальному вивченні етіології, патогенезу, клініко-педагогічної класифікації та розробці комплексних корекційно-розвивальних методик. Поняття ЗНМ було вперше введене в науковий обіг у 50-60-х роках ХХ століття (Р. Левіна, Н. Нікашина, Г. Каше та ін.). Загальне недорозвинення мовлення дітей призводить до комплексних труднощів у всіх сферах мовлення, порушення усіх компонентів мовної системи: фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної. Такі порушення є причиною затримки розвитку зв'язного мовлення; труднощів з засвоєнням грамоти; складності в навчанні загалом.

Для них характерне: неточне вимовляння звуків (деформації, заміни, пропуски); недостатньо сформований фонематичний слух; труднощі у звуковому аналізі й синтезі; спотворена звукова структура слова; труднощі при засвоєнні грамоти. Труднощі, з якими стикаються діти із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ), є комплексними і впливають на: фонематичне сприйняття: здатність розрізняти на слух звуки мовлення, навіть дуже близькі за акустичними характеристиками.

Відповідно до психолого-педагогічної класифікації мовленнєвих порушень, до групи відхилень, що стосуються засобів спілкування, поряд із загальним недорозвитком мовлення, належить і фонетико-фонематичний недорозвиток. За визначенням Ю. Рибцун, фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення – порушення процесів формування звуковимовної системи рідної мови у дітей із різними мовленнєвими розладами внаслідок дефектів сприймання та вимови фонем [27].

Характеристика ступенів прояву фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення (ФФНМ) подається у працях Г. Каше, В. Коноваленко, С.Коноваленко, Т.Філічевої, Г.Чіркіної та інших дослідників. Фонетико-фонематичний недорозвиток може проявлятися з різним ступенем вираження: легкий ступінь– характеризується слабким розрізненням окремих

фонем, труднощами під час виконання звукового та складового аналізу, особливо при виділенні тих звуків, які викликають помилки у вимові; б) середній ступінь—пов'язаний із недостатньою диференціацією значної кількості звуків із різних фонетичних груп, навіть якщо окремі з них вимовляються правильно; в) тяжкий ступінь — визначається суттєвими труднощами у формуванні навичок звукового та складового аналізу, а також складністю встановлення зв'язків між звуковими елементами мовлення [12].

Теоретично проаналізуємо визначення науковцями даного поняття. Дослідниця М. Савченко описувала природу порушення вимови фонем та фонематичних процесів, виділивши первинне та вторинне фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення та описавши їхні симптоми [28] .

Науковець О. Токарева досліджувала диференційовані причини виникнення мовленнєвих порушень, класифікуючи їх як моторні, сенсорні та сенсомоторні. Хоча її діяльність охоплює ширший спектр логопедії, її праці є фундаментальними для розуміння природи ФФНМ [32].

Роботи вчених О. Гопіченко, О. Жильцова, В. Литвиненко також спрямовані на опис, діагностику та корекцію фонетико-фонематичного недорозвинення у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, часто із застосуванням сучасних корекційних технологій (наприклад, артпедагогіки). Свій внесок в спеціальну освіту внесли В. Перлова, А. Хомутова та розробили методики формування фонетичної компетентності.

Сучасні дослідження Ю. Боряк, О.Корзун та А.Хомицької присвячені розробці різних підходів до визначення структури фонетичної компетентності та розробили методики вдосконалення окремих аспектів фонетичного оформлення мовлення.

В дослідженні фонетико-фонематичної компетентності виділяють поняття фонематичного слуху (або фонематичного сприймання) Традиційно в логопедії терміном «фонематичний слух» позначають фонематичні процеси, а саме: фонематичне сприйняття, фонематичне уявлення, фонематичний аналіз і фонематичний синтез. Так, Р. Левіна стверджувала, що фонематичний слух —

здібність людини до аналізу й синтезу мовленнєвих звуків, тобто слух, який забезпечує сприйняття фонем певної мови. Він формується в процесі мовленнєвого розвитку дитини [33].

У роботі з дошкільниками, які страждають на ФФНМ науковці Р.Левіна, Р.Боскис, Г. Каше радять приділяти велике значення формуванню фонематичного сприймання, тобто здатності сприймати і розрізняти звуки мовлення (фонemi) [12]. За даними Т.Ткаченко, розвиток фонематичного сприймання позитивно впливає на формування всієї фонетичної сторони мовлення і складової структури слів [31]. Слід відзначити, що фонематичне сприйняття є одним з процесів, що входить до поняття «фонематичний слух».

Згідно досліджень Р. Левіна, Г. Каше, Т. Філічева, фонетико-фонематична компетентність — базова умова для успішного мовленнєвого розвитку [36]. Формування у дітей фонетико-фонематичної компетентності мовлення – важлива складова корекційно-розвивальної роботи в спеціальних та інклюзивних закладах освіти. Ця компетентність формується переважно на початковому етапі мовленнєвого розвитку, але продовжує удосконалюватися протягом усього життя, особливо при вивченні іноземних мов.

Серед спектру проблем, які виникають при формуванні фонетико-фонематичної компетентності Г.Каше виділяє сприйняття звуків— дитина не розрізняє фонemi рідної мови; відтворення звуків — порушення вимови та артикуляції[12].

Фонетико-фонематична компетентність (ФФК) — це складова мовленнєвої компетентності, що стосується сприйняття, розрізнення та відтворення звукового ладу мови [27]. ФФК – це сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують правильне сприймання, розрізнення, відтворення та використання звуків рідної мови у процесі мовлення [10].

Отже, структура фонетико-фонематичної компетентності включає: фонематичний слух - здатність розрізняти звуки мови на слух; фонематичне сприймання - розпізнавання звуків у потоці мовлення; фонематичний аналіз і синтез-уміння виділяти та поєднувати звуки у слові; вміння визначати

послідовність звуків у слові, їхню кількість, що є критично важливим для процесу читання та письма; фонетичну сторону мовлення - правильна артикуляція, інтонація, ритм, темп; правильне виконання рухів органами артикуляційного апарату для відтворення звуків (артикуляційна моторика)[15]. Згідно проаналізованих досліджень було створено *Таб. 1.1.1.*

Фонетико-фонематичну компетентність Ю.Рибцун ділить на дві основні складові:

1. Фонетична компетентність, яка відповідає за артикуляційну та перцептивну сторону мовлення. Артикуляційна сторона: здатність точно вимовляти окремі звуки (артикуляція); координація рухів артикуляційного апарату (губи, язик, голосові зв'язки тощо); чіткість, тембр, сила голосу. Перцептивна сторона: сприйняття мовних звуків на слух. Розуміння мови у шумових умовах, при різному темпі мовлення. Уміння відрізняти подібні за звучанням слова.
2. Фонематична компетентність, яка забезпечує фонематичний аналіз і синтез, уміння оперувати фонемами. Фонематичний аналіз— уміння виділяти окремі звуки у слові, визначати їх послідовність. Фонематичний синтез— здатність зливати окремі звуки в цілісні слова. Уявлення про звукову структуру слова — розуміння, як звуки утворюють склади, слова, фрази (наприклад, [с] - [ш], [р] - [л]) [27].

Таблиця 1.1.1.

Структура фонетико-фонематичної компетентності

Компонент	Характеристика
<u>Фонематичний слух</u>	Здатність розрізняти фонеми, тобто значущі звукові одиниці мови.
<u>Фонетичний слух</u>	Сприйняття і відтворення звукових якостей мовлення, незалежно від їх значущості.
<u>Фонематична свідомість</u>	Уміння усвідомлювати, виділяти, порівнювати і маніпулювати фонемами у слові.
<u>Артикуляційна майстерність</u>	Відповідність вимови нормам літературної мови, точність і виразність мовлення

Отже, в процесі корекційно-розвиткових занять, в процесі корекції мовлення, формування та розвитку фонетико-фонематичної компетентності дошкільника стоїть завдання сформувати в дітей здатність правильно сприймати, розрізняти й відтворювати звуки мови (Таб. 1.1.2.) Основними завданнями виступають: розвиток уваги й мовного слуху, формування навички правильної артикуляції; розвивиток фонематичного сприймання (уміння чути різницю між звуками); формування навичок звукового аналізу й синтезу; закріплення правильної звуковимови у словах, фразах, зв'язному мовленні; підготовка до оволодіння навичками читання і письма

Таблиця 1.1.2.

Етапи і завдання формування фонетико-фонематичної компетентності

Етап	Особливості мовлення
<i>Початковий</i>	Сприйняття звуків на емоційному рівні, реакція на інтонацію, голос мами.
<i>Диференціаційний</i>	Розрізнення окремих звуків і звукових комплексів
<i>Семантичний</i>	Розуміння значення слів, первинні форми фонематичного аналізу.
<i>Мовленнєвий</i>	Відтворення звуків, власне мовлення, навчання фонематичному аналізу й синтезу слів.

<i>Пізнавальний</i>	Володіння мовленням у межах норми, чітка диференціація й усвідомлення всіх фонологічних одиниць мовлення.
---------------------	---

Як зазначає Л.Гетьманська, фонетико-фонематична компетентність тісно пов'язана з: фонологічною обізнаністю: розумінням звукової будови мови як системи; графофонематичними навичками: умінням пов'язувати звукову і письмову форму мовлення (важливо для навчання грамоті); лексичною і граматичною компетентністю: адже фонематичні процеси лежать в основі розпізнавання слів і граматичних форм[6].

Важливо зазначити, що формування ФФК потребує впровадження в корекційну роботу індивідуального і диференційованого підходів. Вчитель-логопед добирає корекційний матеріал з урахуванням рівня мовленнєвого розвитку кожної дитини. Такий підхід формування фонетико-фонематичної компетентності запобігає виникненню вторинних порушень, сприяє успішній адаптації дітей у соціумі, забезпечує якісну підготовку до навчання в школі.

Отже, фонетико-фонематична компетентність є фундаментом мовленнєвого розвитку. Її сформованість забезпечує не лише правильність мовлення, а й успішне оволодіння мовною системою в цілому. Особливо важливо її формування у дошкільному та молодшому шкільному віці, однак і дорослі також можуть розвивати цю компетентність, зокрема під час вивчення нових мов чи корекції вимови.

Фонетико-фонематична компетентність (ФФК) — це інтегрована властивість мовної системи особистості, що забезпечує здатність сприймати, диференціювати, опрацьовувати і продукувати мовні одиниці на фонетичному і фонематичному рівнях; це сукупність знань, умінь і навичок, які дозволяють мовцеві чітко розрізняти, використовувати і контролювати звуковий матеріал мови у процесі мовлення.

1.2. Особливості мовленнєвого розвитку дітей

із загальним недорозвиненням мовлення

Особливості мовленнєвого розвитку дітей із ЗНМ виражаються в якісному та кількісному відставанні від вікової норми. Узагальнення наукових досліджень довели, що загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ) — це комплексне порушення, яке охоплює всі компоненти мовної системи.

Основними особливостями розвитку дітей із ЗНМ дослідники та педагоги-практики визначають такі:

- мовленнєві особливості дитини: фонетична сторона: ускладнене звуковимовлення, фонематичний слух недостатньо розвинений; -лексична сторона: обмежений словниковий запас, труднощі з усвідомленням і вживанням слів; граматична сторона: помилки у відмінках, родах, числах, недорозвинений зв'язне мовлення; синтаксична сторона: спрощені речення, порушення порядку слів;
- психолінгвістичні особливості: ускладнене сприйняття та розуміння мовлення; труднощі з мовленнєвим плануванням та побудовою висловлювань; недостатня словесно-логічна пам'ять;
- загальнопсихологічні особливості: знижена пізнавальна активність; обмежений запас знань про навколишній світ; недостатність уваги, спостережливості; ускладнений процес навчання;
- емоційно-вольові особливості: поведінка може бути імпульсивною або загальмованою; часта невпевненість у собі, сором'язливість; можливі труднощі у спілкуванні з однолітками [32].

Теоретичний аналіз, метод спостереження доводить, що ЗНМ має різні рівні тяжкості і потребує комплексної корекційної роботи з логопедом, психологом та педагогами. Діти з загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) мають складність у розвитку мови, яка проявляється у всіх аспектах мовної діяльності: сприйманні, використанні, розумінні та вираженні мовлення. Це не просто «повільний» розвиток, а системний порушення, яке впливає на їхню комунікацію, навчання та соціалізацію.

Серед причин ЗНМ науковці виділяють:

- генетичні фактори, перинатальні ускладнення (недоношеність, гіпоксія);
- інфекції в ранньому віці;
- нейророзлади (наприклад, аутизм, синдром Дауна);
- недостатній мовний стимул у домашньому середовищі.

Для подолання, підтримки та корекції ЗНМ вчителі-логопеди виділяють такі фактори: ранню діагностику (з 2–3 років); систематичну корекційну роботу; взаємодію з батьками у створенні мовного середовища; надання психологічної допомоги, робота з емоціями. ЗНМ — це не ознака низького інтелекту. Багато дітей з ЗНМ мають добре мислення, фантазію, уяву, але просто не можуть висловитися слова [36].

Отже, особливості дітей із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) - це складне та багатогранне поняття, що охоплює порушення як мовленнєвої, так і моторної, когнітивної, емоційної та соціальної сфер. Цей стан характеризується затримкою або порушенням формування мовлення загалом, тобто не лише появою окремих мовних одиниць, а й здатністю використовувати мовлення як засіб спілкування, мислення та засвоєння навколишньої дійсності.

Особливості кожної конкретної дитини можуть значно відрізнятися за тяжкістю та добором симптомів. Тому індивідуальний підхід у діагностиці, корекції та навчанні має бути обов'язковим компонентом допомоги. Формування фонетико-фонематичної компетентності є основою для подальшого розвитку лексико-граматичної системи, зв'язного мовлення та навчальної діяльності. Без правильної звуковимови і розвиненого фонематичного слуху неможливе повноцінне оволодіння грамотою [34].

1.3. Педагогічні умови формування фонетико-фонематичної компетентності

Під педагогічними умовами розуміють сукупність організаційних, методичних, психологічних і соціальних чинників, які забезпечують успішне формування певної якості або навички в дитини. Вчитель-логопед виступає організатором і координатором процесу формування фонетичної компетентності дошкільника. Він визначає індивідуальні завдання, підбирає вправи, навчає батьків корекційним прийомам, створює позитивну мотивацію до мовленнєвого спілкування.

На основі аналізу наукових досліджень виділяємо такі педагогічні умови формування фонетико- фонематичної компетентності у дошкільників із ЗНМ:

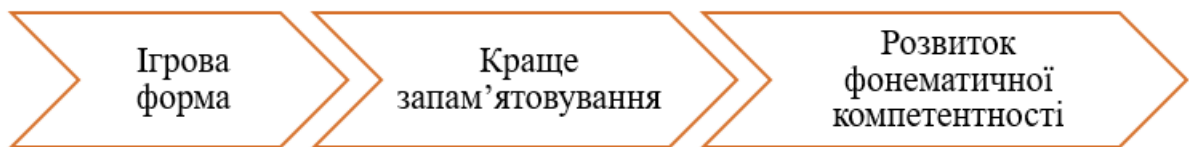
1. *Використання ігрових методів для формування фонетико-фонематичної компетентності:* логопедичних та дидактичних ігор, вправ, пізнавальних сюжетів, які стимулюють пізнавальний інтерес, підвищують ефективність засвоєння звуків, мотивацію на корекційно-розвиткових заняттях.
2. *Створення ефективного мовленнєвого середовища.* У групі в дошкільному закладі, на корекційних заняттях, вдома у дитини має панувати атмосфера правильного мовлення дорослих, чітка артикуляція, доброзичлива підтримка.
3. *Партнерська взаємодія* вчителя-логопеда, асистента вихователя, вихователя та батьків дітей в організації корекційно-розвиткової діяльності. Узгодження корекційної взаємодії вчителя-логопеда, асистента-вихователя, вихователя та батьків дитини, забезпечення єдності вимог до мовлення дитини.

Використання ігрових методів, впровадження ігрової мотивації та методів в корекційній роботі є однією з головних педагогічних умов в організації корекційно-розвиткових занять. Мета такої побудови корекційно-розвиткової роботи - зробити процес навчання привабливим, вмотивованим. Прикладами створення ігрової мотивації можуть бути використання такого дидактичного матеріалу як лото, пазли, мовленнєві ланцюжки; імітаційних ігор, ігри з рухом. В результаті такої побудови освітніх корекційних занять, як зазначають педагоги-практики, можливо досягти автоматизації навичок через

позитивні емоції дитини. Наведемо логічний ряд формування фонематичної компетентності засобом ігрової діяльності (Схем. 1.3.1)

Схема 1.3.1

Вплив ігрової діяльності на формування фонематичної компетентності дітей із ЗНМ

Доведено, що для дошкільників, гра є провідною діяльністю, способом навчання дітей. Ігрова діяльність є приємна та зрозуміла для дитини, зменшує тривожність, створює позитивний емоційний фон; розвиває фонематичний слух. Можна навести приклади таких вправ, як : «впізнай звук», «покажи, де звук є», «підбери слова з таким же звуком»; допомагають запам'ятовувати звуки, їх місце в слові, тонічну схему; активізують увагу, пам'ять, мовленнєву реакцію.

Використання мовленнєвих ігор, логоритмічних вправ, дидактичних ігрових комплексів є основним способом активації фонематичного слуху. Велике значення при підготовці та організації корекційно-розвиткових занять має вибір тематично-варіативних наочних матеріалів (предметні картинки, піктограми, предмети-сюжети), які сприятимуть підтримці стійкого інтересу дитини на занятті. Ігрова діяльність дозволяє багаторазово повторювати «важкі» звуки без втрати мотивації й автоматизувати їх у звукових рядах.

Наведемо приклади таких ігор:

- «мовчак» — дитина повинна замість заданого звука сказати «мовчак»;
- «слухай і хопай» — на звук біжить дитина;
- «слова-співучки» — пошук слів, що починаються на певний звук.

Наступною умовою формування фонетико-фонематичної компетентності вважаємо створення ефективного мовленнєвого середовища. Створення такого середовища вимагає побудови мовної моделі, де

обов'язковою вимогою є правильна, чітка мова дорослих, стимулювання власної мовленнєвої активності дитини. Прийомами такої моделі може бути коментування дій, читання, спілкування на цікаві для дитини теми.

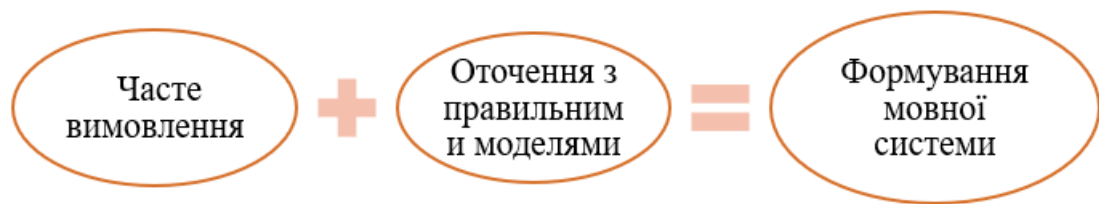
Моделювання ефективного розвивального мовленнєвого середовища включає організацію кімнатних мовленнєвих зон, логопедичних куточків, стимулюючих плакатів, звукових доріжок. Також важливим фактором є дотримання принципу «чистих звуків» у мовленні дорослих. Основним тут завданням є уникнути спотворення вимови, контроль педагога за темпом і тембром мовлення. Важливо при такій організації середовища уникати «сюсюкання» та спрощення мови. Чітке чергування звуко-аналізувальних занять із різномовною діяльністю (малювання, конструювання, музика), що підсилює асоціативні зв'язки фонеми з іншою діяльністю. Систематичне звукове супроводження всіх режимних моментів (розв'язання ситуацій «у побуті»: «чуємо – виділяємо – ще раз чуємо»).

Отже, ефективне мовленнєве середовище — це навколишнє середовище, в якому: звертається увага на правильне вимовлення звуків; дитина постійно чує відповідні слова та фрази; є немовні підказки: картинки, пісні, вірші, аудіозаписи. Таке середовище: стимулює рефлексивну діяльність; формує мовленнєву увагу; допомагає досягти автоматизації звуків (*Схем. 1.3.2.*)

Беззаперечно, партнерська взаємодія вчителя-логопеда, асистента вихователя, вихователя та батьків дітей в організації корекційно-розвиткової діяльності слугує якості формування фонетико-фонематичної компетентності дошкільника. Важлива єдність підходів та вимог у всіх мовленнєвих, корекційно-розвиткових ситуаціях (на занятті, у групі, вдома). При цьому необхідна співпраця, регулярний обмін інформацією між фахівцями та батьками. Тоді навички, сформовані на заняттях, закріплюються та переносяться в повсякденне життя.

Схема 1.3.2.

Ланцюжок формування мовленнєвого середовища

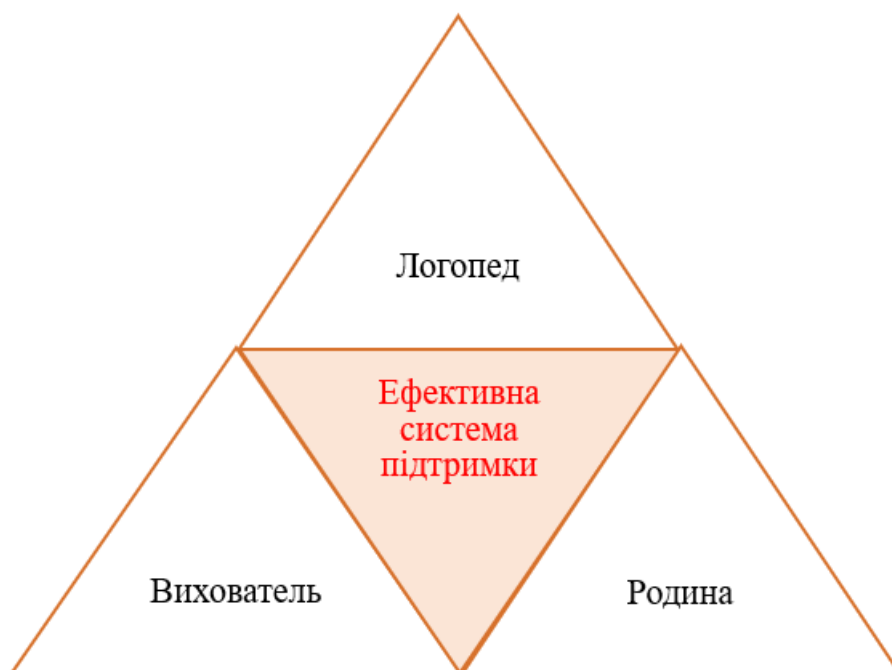

Отже, корекційна робота з дошкільниками із ЗНМ потребує системності, узгодженості та неперервності. Вона включає трьохсторонню взаємодію з дитиною, де вчитель-логопед проводить індивідуальні корекційні заняття; вихователь організує мовленнєву активність у групі; родина повторює вправи вдома. Це формує єдину стратегію підтримки та забезпечує відсутність протиріч у вимогах; позитивну динаміку розвитку. Тоді дитина відчуває систематичну підтримку.

Важливе значення, як вказують вчителі-логопеди, є укладання методичних рекомендацій, вказівок для асистентів-вихователів, вихователів, порад батькам-вихованців. Також показником ефективності такої взаємодії можуть служити періодичні моніторинги: спільні засідання «тріади» - логопед-вихователь-батьки (Схем. 1.3.3.) з фіксацією позитивної динаміки та висновків. Дотримання єдиних вимог в системній корекції є важливим в дотриманні такої педагогічної умови.

Схема 1.3.3.

Мета взаємодії «тріади»

Отже, формування фонетико-фонематичної компетенції відбувається ефективніше, коли ігрова технологія стає базисом занять, корекційно-розвивальне середовище – стійким інформаційно-аудіальним простором, а зусилля фахівців і родини –спільними та систематичними на досягнення дитиною власних мовленнєвих досягнень. Дотримання таких педагогічних умов дозволяє створити комплексну систему, що сприяє подоланню фонетико-фонематичних порушень та формуванню стійкої фонетико-фонематичної компетентності.

Висновок до першого розділу

Теоретичний аналіз наукової та науково-педагогічної літератури дав можливість зробити такі висновки наукових поняттях дослідження. «загальне недорозвинення мовлення», «фонетико фонематичне недорозвинення мовлення», «фонетико фонематична компетентність», структура фонетико фонематичної компетентності.

Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) є складним мовленнєвим порушенням, при якому у дитини з нормальним слухом і первинно

збереженим інтелектом порушується формування всіх компонентів мовленнєвої системи, що охоплює як її звукову, так і смислову сторони.

Фонетико-фонематичний недорозвинення мовлення – порушення процесів формування звуковимовної системи рідної мови у дітей із різними мовленнєвими розладами внаслідок дефектів сприймання та вимови фонем. Фонетико-фонематична компетентність — це ключовий елемент мовленнєвого розвитку, що об'єднує слухове сприйняття, аналіз та моторну реалізацію звуків. Її формування особливо важливе в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Фонетико-фонематична компетентність — це важлива складова мовної компетентності, яка забезпечує правильне сприйняття, відтворення та використання звукової сторони мови. Вона є основою для формування мовленнєвих навичок, читання, письма та мовного спілкування.

Формування фонетико-фонематичної компетенції у дітей із ЗНМ — це комплексна робота, яка успішна лише за умови: ігрової, мотивованої методики; створення мовленнєвого середовища, що навчає без напруження; узгодженості всіх учасників процесу навчання. Це допомагає сформувати у дитини здатність сприймати, аналізувати, відтворювати мову — основу мовленнєвого розвитку.

Фонетико-фонематична компетентність (ФФК) — це інтегрована властивість мовної системи особистості, що забезпечує здатність сприймати, диференціювати, опрацьовувати і продукувати мовні одиниці на фонетичному і фонематичному рівнях; це сукупність знань, умінь і навичок, які дозволяють мовцеві чітко розрізняти, використовувати і контролювати звуковий матеріал мови у процесі мовлення.

Структура фонетико-фонематичної компетентності включає:

- фонематичний слух — здатність розрізняти звуки мови на слух;
- фонематичне сприймання — розпізнавання звуків у потоці мовлення;

- фонематичний аналіз і синтез — уміння виділяти та поєднувати звуки у слові; вміння визначати послідовність звуків у слові, їхню кількість, що є критично важливим для процесу читання та письма;
- фонетичну сторону мовлення — правильна артикуляція, інтонація, ритм, темп;
- правильне виконання рухів органами артикуляційного апарату для відтворення звуків (артикуляційна моторика).

На основі теоретичного аналізу та методу спостереження були описані особливості дітей із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) - це складне та багатогранне поняття, що охоплює порушення як мовленнєвої, так і моторної, когнітивної, емоційної та соціальної сфер. Цей стан характеризується затримкою або порушенням формування мовлення загалом, тобто не лише появою окремих мовних одиниць, а й здатністю використовувати мовлення як засіб спілкування, мислення та засвоєння навколишньої дійсності.

Також були описані педагогічні умови формування фонетико-фонематичної компетентності у дітей із ЗНМ:

- використання ігрових методів для формування фонетико-фонематичної компетентності: логопедичних та дидактичних ігор, вправ, пізнавальних сюжетів, які стимулюють пізнавальний інтерес, підвищують ефективність засвоєння звуків, мотивацію на корекційно-розвиткових заняттях;
- створення ефективного мовленнєвого середовища: у дошкільному закладі, на корекційних заняттях, вдома у дитини, де має панувати атмосфера правильного мовлення дорослих, чітка артикуляція, доброзичлива підтримка;
- партнерська взаємодія вчителя-логопеда, асистента вихователя, вихователя та батьків дітей в організації корекційно-розвиткової діяльності; узгодження такої взаємодії забезпечує єдність вимог до мовлення дитини.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

2.1 Вплив педагогічних умов на ефективність формування фонетико- фонематичної компетентності у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення

Аналіз практичного досвіду вчителів-логопедів показує, що при реалізації зазначених педагогічних умов забезпечує єдність вимог до мовлення дитини, систематичність вправ і позитивну динаміку:

- використання ігрових методів для розвитку фонематичного слуху,
- стимулювання інтересу до занять та ефективності засвоєння звуків;
- створення ефективного мовленнєвого середовища;
- узгоджені дії, партнерська взаємодія вчителя-логопеда, асистента-вихователя, вихователя та родини.

Можемо стверджувати, що спостерігається швидше формування правильної звуковимови, розвиток фонематичного слуху, покращення зв'язного мовлення та готовність дітей до навчання у школі.

За підсумками організованих спостережень корекційного освітнього процесу, виділяємо такі етапи формування фонетико-фонематичної компетентності:

1. *Підготовчий етап.* Розвиток артикуляційної моторики, дихання, голосу, дрібної моторики. Формуються навички правильної позиції язика, губ, щелепи, тренується сила і гнучкість мовних органів.
2. *Основний етап.* Постановка звуків, розвиток фонематичного слуху через спеціальні вправи («Піймай звук», «Що змінилося?», «Назви перший звук»). Формується здатність розрізняти і впізнавати звуки у словах.
3. *Етап автоматизації і диференціації.* Закріплення правильної вимови звуків у словах, реченнях і зв'язному мовленні. Розвиток умінь розрізняти близькі за звучанням звуки (с–ш, з–ж, л–р тощо).
4. *Етап розвитку звукового аналізу і синтезу.* Дитина вчиться визначати кількість звуків у слові, послідовність, місце окремих звуків. Це є підготовкою до навчання грамоти (читання і письма).

Для ефективного формування фонетико-фонематичної компетентності у дітей із загальним недорозвиненням мовлення використовуються різноманітні діагностичні методики. Вони дозволяють визначити рівень розвитку фонематичного слуху, здатність до звукового аналізу та синтезу, а також оцінити особливості звуковимови.

Діагностика фонетико-фонематичних порушень (ФФП), зокрема фонетико-фонематичного недорозвинення (ФФН), базується на працях

багатьох вчених. Переважна більшість методик, що використовуються в сучасній логопедії, є адаптаціями та модифікаціями класичних підходів.

Для проведення повної діагностики сучасні вчителі-логопеди використовують комбінацію прийомів, описаних Т. Філічевою. Науковець розробила одну з найбільш поширених систем обстеження мовлення дітей, де детально виділені розділи для перевірки звуковимови та фонематичних процесів (впізнавання, диференціація фонем, елементи звукового аналізу). Її методики також включають матеріал для обстеження різних рівнів ЗНМ (Додаток В).

Слід звернути увагу на дослідженні Г. Чиркіної. Її діагностичні матеріали часто використовуються для детального обстеження фонетико-фонематичного недорозвинення, особливо у контексті підготовки до школи.

Серед найбільш поширених методик також виділяють методику В.Ткаченка — обстеження фонематичного слуху та розрізнення звуків, яка включає завдання на ідентифікацію фонем у словах і шумових сигналах.

Методика А. Лалаєвої — комплекс вправ на розвиток артикуляційної моторики та диференціації складних фонем, використовується для дітей із середнім та тяжким ступенем порушень мовлення.

Також, найчастіше використовують: проби на фонематичний слух (за Л. Єфіменковою, Н. Чиркіною); обстеження звуків мовлення (за Т. Філічевою); тестування готовності до навчання грамоти (за Д. Ельконіним). Отримані результати визначають, на якому рівні — низькому, середньому чи достатньому — знаходиться дитина.

Теоретичний аналіз діагностичних методів ФФП надає можливість виділити оцінку таких ключових компонентів:

1. Стан фонетики: Перевірка вимови всіх груп звуків (свистячі, шиплячі, сонори, задньоязикові) в ізольованому вигляді, складах, словах та фразах.
2. Стан фонематичного сприймання: Перевірка здатності розрізняти опозиційні фонemi на слух.

3. Навички фонематичного аналізу і синтезу: Перевірка здатності виділяти звук зі слова, визначати його місце, кількість звуків у слові.

Виділимо діагностичний інструментарій оцінювання фонетико-фонематичної компетентності в *Таблиці 2.1.1.* За підсумком аналізу теоретичної та методичної літератури опишемо методи та прийоми корекційно-розвиткової роботи.

Серед найбільш вживаних ми можемо виділити такі:

- артикуляційна гімнастика;
- слухові вправи («Піймай звук», «Хто сховався?»);
- ігри на визначення місця звуку в слові;
- робота з картками та фішками, звукові схеми;
- ігри на розвиток слухової уваги («Що змінилося?», «Почуй звук»);
- вправи на розрізнення звуків («Скажи, де [с], а де [ш]»);
- ігри на визначення місця звуку у слові («На початку чи в кінці?»);
- використання мнемотехнік, картинок, звукових схем;
- робота з логопедичними іграми та мультимедіа.

Доведено, що ефективність занять підвищується через застосування інтерактивних логопедичних програм, комп'ютерних ігор, мультимедійних презентацій, що стимулюють інтерес дітей до роботи над мовленням.

Таблиця 2.1.1.

Діагностичний інструментарій оцінювання фонетико-фонематичної компетентності

Напрямок діагностики	Що оцінюємо	Методики / завдання	Очікувані результати
<i>Фонематичний слух</i>	Уміння розрізняти мовні/немовні звуки	Визначення звуку за наслухом; завдання «Впізнай звук» (шурхіт, дзвін, плескіт)	Дитина впізнає та правильно називає звуки
<i>Фонематичне сприймання</i>	Розрізнення близьких за	Порівняння пар слів: <i>сом–шом, рак–лак</i>	Дитина правильно визначає

	звучанням фонем		різницю, уточнює місце звука
<i>Аналіз і синтез звукової структури слова</i>	Вміння виділяти звуки та склади	Поділ слів на склади; визначення першого/останнього звука	Дитина правильно будує звукові схеми
<i>Звукова вимова</i>	Чіткість та правильність артикуляції	Артикуляційна гімнастика, постановка звуків	Правильна вимова звуків у словах та фразах
<i>Диференціація звуків</i>	Розрізнення складних фонем	Картки з картинками (сон – шов), логопедичні лото	Успішне розмежування проблемних звуків

Серед педагогічних прийомів ефективності формування ФФК слід виділити:

- організація систематичності і послідовності корекційно-розвиткових занять;
- дотримання індивідуального підходу до дитини;
- врахування рівня мовленнєвого розвитку;
- використання ігрових форм навчання.

Результат впровадження обраних педагогічних умов призводить до правильної вимови, розвиненого фонематично слуху у дітей, уміння виконувати звуковий аналіз і синтез, і поліпшення якості зв'язного мовлення. Тобто проводиться ґрунтовна підготовка до успішного оволодіння грамотою.

2.2. Методичний аналіз системи корекційної роботи з удосконалення фонетико-фонематичної компетентності в дітей із загальним недорозвиненням мовлення

У дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) порушення фонетико-фонематичної сторони є стійким дефектом, що проявляється не лише у викривленні артикуляції, а й у нездатності диференціювати акустично

близькі фонemi. Формування фонетико-фонематичної компетентності в дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) є ключовим напрямом корекційно-логопедичної роботи, оскільки саме якість сприймання і відтворення звуків визначає подальший розвиток зв'язного мовлення, словникового запасу та граматичного оформлення висловлювання.

В основі корекційного процесу лежить системний підхід, що передбачає поетапне формування в дитини звукового аналізу, фонематичного сприймання та навичок правильної звуковимови. Такий підхід забезпечує перехід від механічного відтворення звуків до їх усвідомленого вживання, що є критично важливим для подолання системного недорозвинення. Тому побудова ефективної системи втручання вимагає комплексного підходу, де розвиток слухового гнозису та фонематичних процесів (аналізу, синтезу, уявлення) відбувається паралельно з формуванням артикуляційних навичок.

За твердженням А. Коноваленко, *метою логопедичної корекції є формування в дітей здатності правильно сприймати, розрізняти, аналізувати й відтворювати фонemi рідної мови на слух та в мовленні* [15]:

- розвиток умінь слухової диференціації мовленнєвих і немовленнєвих звуків;
- формування правильної артикуляції та закріплення нормативної вимови кожного окремого звука;
- навчання дітей аналізувати звукову структуру слова (виділення звуків у складі, визначення їх послідовності);
- формування умінь співвідносити звуковий образ слова з його графічним або предметним еквівалентом;
- удосконалення навичок плавного, чіткого та темпо-ритмічного мовлення

Аналіз методичної літератури дозволив виділити такий зміст роботи вчителя-логопеда, який спрямований на розвиток фонетико-фонематичної компетентності розв'язання таких основних завдань:

1. Розвиток фонематичного слуху. Корекційно-розвиткова робота починається з вправ на розрізнення звуків за висотою, силою, тривалістю,

тембром. Використовуються музичні та шумові інструменти, ігри на впізнавання звуків оточення, вправи на поділ слів на склади.

2. Формування артикуляційної бази. На цьому етапі відпрацьовуються правильні артикуляційні уклади. Застосовуються артикуляційна гімнастика, масаж органів артикуляції, робота перед дзеркалом, використання зорових моделей (схем) артикуляційних позицій.
3. Постановка і автоматизація правильної вимови звуків. Після формування базового артикуляційного базису, вчитель-логопед добирає прийоми постановки звука: механічний, імітаційний, змішаний. Звук автоматизується в складах, словах, словосполученнях, реченнях та в самотійному мовленні.
4. Диференціація фонем. Заключний етап включає порівняння звуків, що часто плутаються (наприклад, [с]–[ш], [р]–[л]), виконання вправ на визначення місця звука в слові, добір слів із певною звуковою структурою, виконання мовленнєвих ігор.

Організація корекційного процесу здійснюється із застосуванням індивідуальних, підгрупових та фронтальних форм роботи. Використовуються ігрові вправи, мнемотехніки, логопедичні комплекси і цифрові освітні ресурси, що сприяє підвищенню мотивації та ефективності навчання. Наведемо таблицю змісту корекційної роботи зі змістом та прикладами вправ (Таб. 2.2.1.).

Таблиця 2.2.1

Таблиця видів вправ для формування фонетико-фонематичної компетентності

Етап роботи	Мета	Приклади вправ
<i>1. Розвиток фонематичного слуху</i>	Навчити розрізняти мовні та немовні звуки	«Що звучить?», «Повтори ритм», шумові диктанти
<i>2. Формування артикуляційної бази</i>	Підготовка мовленнєвого апарату	Артикуляційна гімнастика: «Грибочок», «Чашечка», «Кінь»
<i>3. Постановка звука</i>	Отримання правильної артикуляції звука	Імітаційний метод, механічна допомога

4. Автоматизація	Перехід від звуку до самостійного мовлення	Автоматизація в складах, словах, скоромовках
5. Диференціація фонем	Розрізнення близьких звуків	«Який звук почув?»; логопедичні лото

Таким чином, удосконалення фонетико-фонематичної компетентності у дітей із ЗНМ передбачає багатоетапну, цілеспрямовану та системну роботу, що поєднує розвиток слухового сприймання, формування правильної вимови та формування навичок звукового аналізу й синтезу. Послідовність виконання вправ, їх корекційно-розвивальний характер забезпечують успішне подолання порушень та створюють умови для подальшого розвитку усного і писемного мовлення.

Ігрова форма сприяє мотивації, підвищує концентрацію уваги та робить процес корекції емоційно позитивним. Наведемо приклади таких корекційних ігор для групових занять і індивідуальної роботи у *таблиці 2.2.2.* Відмітимо, що розвиток навичок звукового аналізу є базою для навчання грамоти, а тому робота над фонематичними процесами сприяє успішній адаптації до шкільного навчання.

Таблиця 2.2.2.

**Корекційні ігри з формування
фонетико-фонематичної компетентності**

Назва гри	Мета	Опис
«Лови звук»	Диференціація звуків	Дитина плескає в долоні, коли чує заданий звук.
«Звуковий детектив»	Локалізація звуку в слові	Визначення позиції звуку в слові: початок, середина, кінець.
«Збери слово»	Звуковий синтез	Логопед називає звуки окремо, дитина складає слово: [p]-[a]-[к] → дитина складає слово

«Чарівні дзеркальця»	Артикуляційна моторика	Контроль артикуляції через дзеркало, відпрацювання положення язика і губ.
«Вухо–рот»	Автоматизація	Якщо звук чуєш — торкайся вуха, якщо вимовляєш — торкайся рота
«Склади словечко»	Аналіз звукового складу слова	На картці три будиночки: початок–середина–кінець слова. Дитина визначає, де «живе» звук.

Отже, досконалення фонетико-фонематичної компетентності є фундаментом для успішного опанування грамоти, оскільки без чіткого розрізнення фонем неможливе становлення навичок правильного читання та письма. Методика роботи має бути гнучкою та диференційованою залежно від рівня ЗНМ: якщо на початкових етапах акцент робиться на формуванні складової структури та розрізненні голосних, то надалі пріоритетом стає розвиток навичок складного звуко-буквеного аналізу, що забезпечує повноцінну готовність дитини до шкільного навчання та запобігає виникненню специфічних помилок на письмі.

2.3 Система роботи з удосконалення фонетико-фонематичної компетентності в дітей із загальним недорозвиненням мовлення

Повноцінний розвиток дитини неможливий без виховання правильного мовлення. Формування фонетико-фонематичної компетентності – це тривалий і складний процес, успіх якого визначається правильною артикуляцією звуків, сформованістю фонематичного слуху та сприймання, а також коректним розумінням і відтворенням звуко-складової структури слова.

Робота над фонематичним сприйманням починається з розпізнавання немовленнєвих звуків, а потім послідовно поширюється на всі звуки мови. Починати потрібно із засвоєних дитиною звуків, поступово переходячи до тих, які формуються та вводяться у самостійне мовлення. Паралельно здійснюється інтенсивна робота над рухливістю органів артикуляційного апарату та мовленнєвим диханням, що забезпечує необхідну кінестетичну основу для правильної вимови.

Центральною ланкою системи є синхронізований процес формування правильної звуковимови та розвитку функцій фонематичного аналізу, синтезу й уявлень. Методика передбачає сувору послідовність: від постановки ізольованого звука до його закріплення у складах різної структури та словах.

Кінцевою метою системи є досягнення такого рівня фонетико-фонематичної компетентності, який дозволяє дитині здійснювати функцію самоконтролю за власним мовленням та забезпечує повноцінну готовність до засвоєння грамоти в умовах шкільного навчання.

Головне завдання логопедичних занять – навчити дитину контролювати власну вимову та виправляти її, порівнюючи своє мовлення зі зразком, який дають оточуючі. *Опишемо систему роботи з формування фонетико-фонематичної компетентності в дітей із загальним недорозвиненням мовлення, яка здійснюється системно та включає три основні етапи:*

1. Діагностичний етап.

На цьому етапі проводиться визначення рівня сформованості фонематичних процесів та особливостей звуковимови. Діагностичний інструментарій включає:

- обстеження фонематичного слуху;
- визначення здатності дитини до звукового і складового аналізу;
- з'ясування особливостей звуковимови .

2. Корекційно-формувальний етап.

Цей етап спрямований на розвиток фонематичного сприймання й удосконалення артикуляційної бази. Робота над фонематичним сприйманням

має бути поетапною: починати слід із розрізнення немовленнєвих звуків, а потім послідовно переходити до всіх звуків мови. При цьому спочатку опрацьовуються звуки, правильно засвоєні дитиною, і лише потім – ті, які ще формуються та вводяться в активне мовлення.

До змісту роботи входять такі напрями: розвиток уміння розрізняти фонemi на слух; формування правильної вимови порушених звуків; поетапний перехід від ізольованого відтворення до автоматизації у словах та фразах.

Першочерговим завданням логопедичної корекції, як засвідчує аналіз логопедичної практики, є формування у вихованців навичок слухового контролю за власною артикуляцією та її самокорекція шляхом зіставлення індивідуальної вимови із мовленням оточуючого середовища.

Педагоги-практики зазначають, що найбільш трудомістким процесом у розвитку фонематичного сприймання є формування вміння диференціювати фонemi. Ця комплексна робота поділяється на шість послідовних стадій (схем. 2.3.1)

Наголошуємо на гнучкості корекційної програми: терміни, ігровий та навчальний матеріал на кожному етапі повинні варіюватися залежно від потреб конкретної дитини або групи. У разі труднощів допускається модифікація або виключення окремих вправ.

Схема 2.3.1

Стадії формування вміння диференціювати фонemi

Як зазначено в методичних працях педагогів, для дітей старшого дошкільного віку етапи 1, 2 та 3 зазвичай є короткотривалими, а основний акцент і деталізація роботи припадають на етапи 5 та 6. На цьому етапі активно вводяться логопедичні ігри та вправи. Кожен із зазначених етапів розглянутий детально в Додатку Б.

Наведемо приклади таких вправ:

- «Почуй і покажи звук»: дитина обирає картинку зі звуком, який вимовляє логопед;
- «Звуковий ланцюжок»: повторення серії складів зі зміною одного звука;
- «Знайди помилку»: дитина визначає, чи правильно вимовлено слово.

3. Контрольний етап - повторна діагностика рівня сформованості фонетико-фонематичних процесів.

Здійснюється аналіз динаміки корекційних змін та визначається потреба у продовженні або модифікації логопедичного впливу. Ще раз акцентуємо, що у процесі логопедичної роботи використовуються дидактичні ігри, спрямовані на розвиток фонематичного слуху: «Впіймай звук», «Знайди сусіда», «Почуй і відтворюй». Ігровий підхід сприяє підвищенню мотивації дітей та забезпечує ефективність формування фонетико-фонематичної компетентності. Приклади

логопедичних ігор та вправ з формування та розвитку фонетико-фонематичної компетентності наведений в *Додатку А*.

Корекційна робота будується системно, із дотриманням принципів послідовності, комплексності та диференційованого підходу. Вона включає не лише формування вимови окремих звуків, але й розвиток слухового контролю та здатності оперувати звуковою структурою слова

Отже, формування фонетико-фонематичної компетентності є необхідною умовою подальшого мовного розвитку дитини. Системна, поетапна й цілеспрямована логопедична робота забезпечує підвищення результативності корекційного процесу та сприяє подоланню мовленнєвих труднощів у дітей із ЗНМ.

Ефективна система корекційної роботи базується на принципах послідовності та наступності. Вона передбачає чітку етапність: від підготовчого етапу (розвиток слухового гнозису, артикуляційної моторики, дихання) до етапів постановки, автоматизації та диференціації звуків. Важливою методичною умовою є синхронізація роботи над мовленнєво-руховим (артикуляція) та мовленнєво-слуховим (сприймання) аналізаторами, що забезпечує формування міцних нейронних зв'язків та навички самоконтролю.

Висновки до другого розділу

Система роботи з формування фонетико-фонематичної компетентності дітей із ЗНМ повинна бути послідовною, поетапною і комплексною.

Основні завдання з удосконалення фонетико-фонематичної компетентності в дітей із загальним недорозвиненням мовлення роботи виділимо такі:

- розвиток фонематичного слуху та слухової уваги;
- формування правильної артикуляції звуків;
- навчання дітей здійснювати звуковий аналіз та синтез;

- автоматизація правильної вимови;
- диференціація фонем, що змішуються у вимові.

Корекційна робота реалізується поетапно, згідно з підходом, запропонованим Т. Філічевою та Г. Чіркіною формування фонематичних процесів і артикуляційної бази; постановка та автоматизація звуків; диференціація звуків і введення їх у самостійне мовлення. Її результатом стає: формування правильного мовленнєвого дихання, розвиток фонематичного слуху, постановка та автоматизація звуків, здатність дитини до самоконтролю за власним мовленням. Окрім підходу Т. Філічевої та Г. Чіркіної, важливо враховувати дослідження інших науковців, таких як Р. Левіна, яка зазначала, що порушення фонематичного слуху може бути первинним дефектом, що тягне за собою вторинні порушення інших компонентів мовленнєвої системи. Це підкреслює необхідність якомога ранньої діагностики та початку корекційної роботи: розвиток фонематичного слуху та слухової уваги; невербальні вправи: розрізнення немовленнєвих звуків (шумів, музичних інструментів); вербальні вправи: розрізнення слів, близьких за звучанням, але різних за значенням, виділення заданого звуку зі складу чи слова, визначення наявності або відсутності звуку в слові; формування правильної артикуляції звуків.

Кінцевою метою є не лише корекція окремих звуків, а формування цілісної фонетико-фонематичної системи, що дозволяє дитині ефективно використовувати мовлення як засіб комунікації та пізнання. Успішне формування цієї компетентності є надійним фундаментом для запобігання виникненню дисграфії (порушень письма) та дислексії (порушень читання), що є вкрай важливим для інтеграції дитини в освітній простір та її подальшої соціальної адаптації. Завдяки цілеспрямованій логопедичній роботі забезпечуються умови для успішного опанування читання та письма, що є критично важливим для подальшого навчання в школі. Формування фонетико-фонематичної

компетентності дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) є важливим складником корекційно-розвивальної роботи логопеда, оскільки фонематичні процеси визначають можливості дитини щодо оволодіння звуковою системою мови, розвиток лексичної та граматичної сторін мовлення, а також успішність подальшого навчання грамоти. Дослідники підкреслюють, що недостатність фонематичного сприймання є провідним чинником порушення звуковимови та труднощів у формуванні звукового аналізу. За підсумками аналізу методичної літератури нами була укладена збірка логопедичних ігор та вправ з формування фонетико-фонематичної компетентності.

ВИСНОВКИ

Метою дослідження було визначено дослідити організацію освітнього процесу з розвитку фонетико-фонематичної компетентності дітей дошкільного віку. За результатами проведеного дослідження були зроблені такі висновки.

1. *На основі аналізу наукових досліджень, теоретичної та методичної літератури були проаналізовані основні теоретичні поняття обраної теми: «загальне недорозвинення мовлення», «фонетико фонематичне недорозвинення мовлення», «фонетико фонематична компетентність», структура фонетико фонематичної компетентності.*

Було уточнено, що загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) є складним мовленнєвим порушенням, при якому у дитини з нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом порушується формування всіх компонентів мовленнєвої системи, що охоплює як її звукову, так і смислову сторони. Фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення – порушення процесів формування звуковимовної системи рідної мови у дітей із різними мовленнєвими розладами внаслідок дефектів сприймання та вимови фонем. Формування фонетико-фонематичної компетентності є ключовим напрямом корекційної роботи з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ).

Згідно з психолого-педагогічними дослідженнями, недостатність фонематичних процесів у дітей із ЗНМ проявляється у труднощах сприймання та диференціації фонем, неточності звуковимови, помилках у звуко-складовому аналізі, що впливає на формування граматичної та лексичної системи.

Фонетико-фонематична компетентність (ФФК) — це інтегрована властивість мовної системи особистості, що забезпечує здатність сприймати, диференціювати, опрацьовувати і продукувати мовні одиниці на фонетичному і фонематичному рівнях; це сукупність знань, умінь і навичок, які дозволяють мовцеві чітко розрізняти, використовувати і контролювати звуковий матеріал мови у процесі мовлення.

Структура фонетико-фонематичної компетентності включає: фонематичний слух — здатність розрізняти звуки мови на слух; фонематичне сприймання — розпізнавання звуків у потоці мовлення; фонематичний аналіз і синтез — уміння виділяти та поєднувати звуки у слові; вміння визначати послідовність звуків у слові, їхню кількість, що є критично важливим для процесу читання та письма; фонетичну сторону мовлення — правильна артикуляція, інтонація, ритм, темп; правильне виконання рухів органами артикуляційного апарату для відтворення звуків (артикуляційна моторика).

Формування фонетико-фонематичної компетентності в дітей із загальним недорозвитком мовлення є складним, але цілком успішним процесом за умови систематичності логопедичної роботи, індивідуального підходу. Реалізація таких підходів в корекційно-розвитковій діяльності сприяє розвитку звукової культури мовлення, підвищенню рівня комунікативної компетенції дитини та підготовці її до подальшого навчання у школі.

2. Були описані педагогічні умови формування фонетико-фонематичної компетентності у дітей із ЗНМ:

- використання ігрових методів для формування фонетико-фонематичної компетентності: логопедичних та дидактичних ігор, вправ, пізнавальних сюжетів, які стимулюють пізнавальний інтерес, підвищують ефективність засвоєння звуків, мотивацію на корекційно-розвиткових заняттях;
- створення ефективного мовленнєвого середовища: у дошкільному закладі, на корекційних заняттях, вдома у дитини, де має панувати атмосфера правильного мовлення дорослих, чітка артикуляція, доброзичлива підтримка;
- партнерська взаємодія вчителя-логопеда, асистента вихователя, вихователя та батьків дітей в організації корекційно-розвиткової діяльності; узгодження такої взаємодії забезпечує єдність вимог до мовлення дитини.

За підсумками дослідження, аналізу методичної літератури була укладена збірка дидактичних ігор та вправ з формування фонетико-фонематичної компетенції у дітей із ЗНМ.

Отже, можемо констатувати, що мета дослідження досягнута, завдання виконанні. Подальше дослідження означеної проблеми вбачаємо у розробці системи занять-тренінгів з корекції фонетико-фонематичного розвитку дитини дошкільного віку та початкової школи.

